

Л. В. Собчук, О. Л. Лотоцька,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

КОНЦЕПЦІЇ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті розглянуті концепції часу та простору в контексті аналізу нарративних особливостей прозових творів Миколи Вінграновського.

Ключові слова: час, хронотоп, простір, нарративні особливості, нарративний дискурс.

В статье рассмотрены концепции времени и пространства в контексте анализа нарративных особенностей прозы Николая Винграновского.

Ключевые слова: время, хронотоп, пространство, нарративные особенности, нарративный дискурс.

The article deals with the space and time of M. Vinhranovsky's stories narrative problems. It is shown the narrative peculiarities of writer's prose.

Keywords: time, chronotop, space, narrative peculiarities, narrative discourse.

Дослідженням категорії часу та простору приділяють чималу увагу в сучасному літературознавстві. Для аналізу малої прози М. Вінграновського крізь призму проблеми художньої майстерності час і простір є важливими категоріями художнього світу повістей та оповідань письменника.

Ці категорії є вагомими у сенсі наратологічних досліджень. При аналізі хронотопу прозових творів М. Вінграновського за основу беремо наратологічні типології Ж. Женетта та В. Шміда. Актуальним у контексті нашої публікації є праці Н. Копистянської.

Досліджуючи час і простір у контексті твору, потрібно мати на увазі так званий суб'єктивний хронотоп, бо ж в основі художнього простору і часу знаходяться простір і час уяви, враження, свідомості художнього наратора.

Отже, метою нашої публікації є розгляд нарративних особливостей, насамперед, повісті М. Вінграновського «Кінь на вечірній зорі» у контексті просторово-часових відносин.

Оскільки наратив розгортається від імені «Я» (першоособовий, «гомодієгетичний наратор»), що триває, минуле йде за ним, постійно збільшуючись над теперішнім, то центральним структуротворчим чинником організації наративу стала людська пам'ять, а художня картина світу почала визначатись через призму категорії часу.

Тому, у наративному дискусі можливі будь-які зміни. Розповідь у творі відзначається різноманітністю форм поєднання і взаємопроникнення « психологічного» часу з часом історичним. М. Вінграновський успішно використовує такі виражальні можливості художнього часу, як прийом анахронії з їх найрізноманітнішими формами (аналепсиси й пролепсиси), ретроспекції, чергування часових режимів, рухливість просторово-часових співвідношень тощо.

Обов'язково слід відзначити, що нарративний дискурс у творі значною мірою визначається саме категорією часу. Це відбувається тому, що наративна стратегія повісті складена згідно з особливостями жанру мемуарів, оскільки оповідь будується на основі спогадів дорослої людини про своє дитинство.

Відзначаючи особливу майстерність письменника-знавця дитячої психології, вказуємо на усі тонкощі її передачі у повісті «Кінь на вечірній зорі».

Дорослий чоловік (наш оповідач) приїжджає на могили своїх батьків, насолоджуючись красою природи рідного краю.

«Я зупинився прислухався: з баштану, з його потоптаних бур'янів у зурмінні, у бринінні, дзижчанні осячих крил чулося ще якась цямкання, жування і шамкотіння. На якусь мить воно затихло, та знову народжувалось, накопичувалося на мене темними, недобрими хвилями, наче по баштані під бур'янами пересувалась якась маленька невиднокрила орда. Та не орда – то оси гризли кавуни... [2, с. 107].

Дуже часто у Вінграновського виявляється складність у співвідношенні змістовного навантаження часу і переломів, що протікають миттєво, в думках і почуттях героїв. Час стає об'єктом мікроаналізу. Письменник зосереджує відчуття часу в думках людини. Звідси-часові зміщення, повернення течії подій назад (аналепсиси за Женетом) у спогади, у роздуми. «Якось розповідав мені один сторож: уночі на баштан прибігла лисиця. Побігала-пошукала, бачить: лежить надгризений кавун. Лисиця-до нього, і з розгону в ту дірку свій писок тільки тиць! Ото було плачу! І плачу, і крику, і зойку...» [2, с. 107].

Далі першоособний наратор переміщує читачів з однієї часової площини в іншу, оскільки одна площина неповністю характеризує героїв твору, їх душевні поривання, злети чи падіння.

Рух часу наратором передається через плін років. Такий принцип побудови художнього наративу нагадує структуру багатьох творів письменника, як були написані у формі кіносценарію.

Тепер перед читачем постає образ малого хлопчика-дитини війни.

Спостерігаємо і зміну оповідачів: роль наратора далі у тексті належатиме малому хлопчику Микитці.

Йому з фронту тато прислав ковзани «всі із суцільного заліза». Малому Микитці неодмінно хотілося випробувати поїмку та й похвалитися нею перед своїми друзями Вітьком Осадчим та Мишком Варецьким.

Проблема була лиш у тому, що лід на річці ось-ось мав розтанути. Але Микита все-таки вирішив ризикнути і вийти з новими ковзанами на крижину.

Часовий ритм в епізодах, де автор показує малого хлопчину у боротьбі за життя, різко змінюється: він стрибкоподібний, рухливий, неспокійний, як неспокійний, стурбований у пошуку виходу із ситуації і герой.

Час руху вдало передається наратором у повісті: «Раптом з річки, ніби ножом щось когось пропороло, хряснуло і зарипіло... Прорипіло, продерлося продаленіло і так само стихло, як і почалося... Як був зігнутий над ковзанами, я так і заляк. Руки мої, як і черевики, зробилися дерев'яні, і все навколо примерло, лише на дверях перед моїми очима плутаною ниткою стікала зі стріхи срібна вода, і в кутку на запиленій павутині мляво погойдувався павучок... Та я знав, відчував, що тиша ця ненадовго, що варто буде в річку долити лишній ополонник води, як.. і справді, я тільки подумав, як з річки щось люто хльоснуло, хльоснуло, наче сухим батоном, широко, навідліг, аж береги ніби вщупились і попригинались, клацнуло десь, наче зубами, а потім тихо, ніби вві сні, жалібно, слізно заскиглило... [2, с. 110].

Незважаючи на те, що хлопчик сам перебуває у небезпеці, він по-дитячому, по-доброму ставиться до лисенятка, яке випадково зустрів на крижині. Особливо вразив Микитку плач звіра.

Динамічні компоненти тексту витісняються спокійними: дитина забуває про небезпеку, коли її щось особливо зацікавить або вражає.

Минуле не стільки згадується нашим героєм, скільки заново переживається. Внутрішня фокалізація на героєві служить підтвердженням цьому...

«...Я вже знав, що плачуть коні і корови, надивився слава Богу, на них ще як вступали і як тікали німці, але щоб плакали лисиці – такого я ще не знав. Сльози у лисенятка були дрібненькі і наче сухі, як просяне зернятко, дрібненькі, ну то й що з того? Сльози які б вони не були, великі чи малі, сльози є сльози...» – розуміє наш малий герой [2, с. 115].

Тут слід ще раз підкреслити майстерність письменника – зоопсихолога, його вміння відчутти і передати особливості стану душі і тварин, і дітей у період небезпеки.

Герой Вінграновського переміщується з однієї часової площини, площини відносного і тимчасового спокою у площину особливого напруження та переживання: «Гребля наближалася. А з нею наближався і несамолюбий гуркіт падаючих у провалля крижин...» [2, с. 116].

Отже, тут художній час відіграє важливу роль у кульмінаційному моменті твору: загине дитина, полетівши з крижиною вниз, чи врятується?

Микитка виробив план порятунку, лисенятко загинуло... Але чи «спрацював» його план? Складні душевні переживання дитини розкриваються в поєднанні реального часу з суб'єктивними відчуттями.

Розв'язка цієї події – це вже інший часовий вимір, інша площина. Оригінальність і майстерність стильової манери М.Вінграновського полягає у часових зсувах, у вдалій маніпуляції часом, що є важливим композиційним фактором побудови прозового твору.

Оповідач переносить нас в іншу часову площину, де Микитка іде з матір'ю у Голованівськ, щоб виміняти картоплі.

Автор цікаво розповідає про враження дитини від побаченого, спостережливість і кмітливість хлопчика, здатного на вигадку:

«Ми йшли степом, і хоча в степу не так мулко, та реп'яхи чіплялися за ноги, за плечі, лізли в очі і в рот, у мене навіть за пазухою і у вухах торохтіло якесь торішне бур'янове насіння... Будяки стояли вищі за мене, і їхні сухі кошлаті голови навпроти зір дивилися відчужено і зверхньо.

А один будяк з головою – як у соняшника, видно, будяк-цар, зненацька з'явився із темноти, що я відплигнув у бік і схопився за «шмайсер». Але нічого – будяк як стояв, так і дивився своїм сухим непорушним видом кудись поперед себе у темні і когось, не мене, терпляче очікував. Я здогадався, кого стеріг цей нерухомий будяк-цар: він очікував свої ворогів» [2, с. 119].

Часто роздуми дитини, вигадані історії оповідач перериває його розмовами з матір'ю, переносючи читача з віртуальної часової площини у реальну.

Слід відмітити, що у багатьох своїх прозових творах письменник часто вдається до показу та змалювання людської (дитячої) психології своїх героїв, до їх емоційних стосунків, а це найкраще виражається у їх роздумах, поглядах. Тут важливим чинником стає емотивний аспект проголошення концепції наратора.

Деколи подорожуючі ставали на відпочинок, адже дорога була далекою (близько 30 кілометрів).

Мати читала книжку. Микитка бачив цікаві сни.

Знову наратор переносить нас у минуле. У цій часовій площині перед читачем – все життя матері нашого героя: її важке дитинство в наймах, де вона за харчі і за сезонне літнє платтячко няньчила у попа дитину; молодість у важкі роки революції, зустріч з батьком, одруження.

Проза М. Вінграновського – яскрава ілюстрація письменника у боротьбі з часовою кінечністю простору. Однією з найбільш яскравих особливостей наративного мистецтва, як говорить французький нараторолог Ж.Женетт, є можливість перемодельовання у бажаний порядок загального потоку життя. Основною для часових переміщень є нарація від першої особи. Першоособова оповідь підкреслює два часові потоки – час, протягом якого ведеться розповідь, і час історії.

Спогади у творі розгортаються за послідовністю відновлення подій у пам'яті.

Мати зі сином увійшли в Голованівськ.

Знову наратор повертає читача в інший час та простір, що є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. За словами М. Бахтіна, в художньому творі «простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету... Прикмети часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом. Цим пересіканням рядів і злиттям ознак характеризується художній хронотоп» [1, с. 121-122].

Інший часовий вимір у повісті-це обмін принесеної матір'ю каністри з гасом на «півмішка картоплі і на додачу стару до сита обичайку» [2, с. 126].

Щасливі мама з сином повертаються додому. Микитка весело біжить за своєю обичайкою, яка підстрибує, перелітає через калюжі, переганяє хлопчика. І, так, граючись, дитина доходить до лісу.

Далі наратор змальовує картину зустрічі хлопчика з конем і враження від побаченого.

«...Та невже – кінь?! Якщо кінь, то чому не ірже, а гарчить? А чому він тут і чий? А орел? А цифри?... Він стояв на високих гандрабастих ногах, з настовбурченою дряганою гривною і хижо роздивлявся мене якимись дивними очима. Одне око у нього було зелене. Зелене і якесь наче з крильцями. Я придивився пильніше – там, де було колись око, червоніла гнила запалена рана, і на ній сиділа зелена муха. Сиділа вже, стерво, і робила своє діло!.. Живіт і шия, подерті вовчими зубами, хоч і загоїлися, та ще буровіли, а ноги... його ноги були вищі за мене і наче з заліза, ними, він, очевидно, відбивався і убивав вовків... Через те й гарчить, навчився від них, а іржати по-своєму забув...» [2, с. 130].

Цей диво-кінь, змальований письменником і переданий крізь дитяче сприйняття, служить доказом особливості авторського світобачення, майстерності його письма, щедрості поетичної уяви, оригінальності авторської міфопоетики.

Тому, на нашу думку, досліджуючи хронотоп повісті «Кінь на вечірній зорі», доцільно говорити не лише про час біографічний та історичний. Тут має місце ще й час міфологічний, оскільки автор часто змінює у повістствуванні хід подій: то повертається у минуле, то заглядає у майбутнє. Тваринний світ у нього наділений людськими якостями думати, говорити, мріяти.

Мати, Микитка та Мухач (так назвав хлопчик коня – Л.С., О.Л.) повертаються додому. Кінь начебто й неохоче. Але коли «почув» про те, як добре буде йому у селі, – «погодився.

«Мухач ніби почув мамині слова, бо раптом хрипло заіржав. Не загарчав, а заіржав, згадавши, що він не вовк, і звався від нині – Мухач» [2, с. 131].

Одноосібний наратор переносить уяву реципієнта у площину інших подій у повісті.

Знову відбувається зміна часово-просторових відношень. Ця складна їх організація переключає увагу читача на нові пригоди, що трапилися з хлопчиком.

«У селі з'явився учитель, і по хатах пішли перекази, що завтра вранці усім, кому треба, треба іти до школи» [2, с. 131].

Цікавими для нашого дослідження є часові зсуви, що автор вкладає у спогади малого Микити. Це так звана «ретроспекція у ретроспекції»: дорослий чоловік свої спогади передає вустами дитини, згадуючи своє дитинство (минуле); дитина-оповідач вдається до давньоминулих спогадів, згадуючи те, що відбувалося ще раніше, коли наш герой ходив до румунської школи. Ця унікальна і складна організація хронотопу допомагає авторові у вирішенні основних художніх завдань у творі, показавши його художню майстерність. Насамперед, хронотоп служить для характеристики персонажів: через переплетення біографічного та історичного часів висвітлюється підґрунтя особистості, її психологічні особливості, оригінальність сприйняття світу.

«Одна із функцій ретроспекції – посилення критичного та викривального зображення дійсності. Причому письменник може спочатку свідомо надати ретроспекції цю роль, а буває і так, що вона виявляється тільки в над тексті, у сприйнятті читача, до того ж іншої епохи», - констатує Н.Копистянська [4, с. 180].

Використовуючи міфопоетичні прийоми, письменник створює свою авторську концепцію світобачення, що є чергове підтвердження майстерності Вінграновського-прозаїка.

Оповідуючи про своє шкільне минуле, малий Микитка згадує: «Та що я в школі любив, так це з попом співати. Коли приміром, наставало Різдво, ми, піп і я, рушали попід хати по селу. В битих німецьких валянках. У рясі, в кожусі і румунській кудлатій баранячій шапці, порипуючи по колючім снігу, він підводив мене до чиєї-небудь хати і тарабанив хрестом у вікно. Нам відчиняли. Ми заходили в хату і без усяких там «здрасуйте» чи «добрий вечір», були у хаті люди, чи сама господиня, починали:

– З Різдрвом Христовим будьте здорові!

– Будьте і ви здорові...

– Нова радість стала,

– Яка не бувала, –

затягував піп, кивав мені головою і, як зірваний з цепу, я вискакував голосом вгору:

Над вертепом звізда ясна

На весь світ засіяла...

...А коли десь опівночі поверталися з батюшкою додому і я згинався під його мішком в три погібелі, ми з ним виводили вже до всього села:

Їхали козаки із Дону додому,

Підманули Галю, забрали з собою...

Ото була школа! До такої школи я би ходив і вдень і вночі!...» [2, с. 132].

Від цих чудових спогадів про румунську школу оповідач переносить читача до теперішнього (з точки зору минулого) навчання хлопчика, зустрічі його з друзями, Галею та з новим учителем.

«У клас зайшов довгий, як дишло, учитель. Рукави гімнастерки у нього були в кишенях...» [2, с. 134].

Так почалося у Микитки шкільне повоєнне життя, «освідчення» Галі у коханні, «присяга» одне одному у вірності, випаси коней, корів на вигоні і т.і.

Останній часово-просторовий відрізок, показаний наратором у творі, - це очікування малим хлопчиною кінця війни. У день Перемоги повернеться батько з війни і Галя мала стати «під шлюб» з малим Микиткою.

Ті часові зміни, що відбулися в житті людей (кінець війни), сприяють виникнення швидкому руху, його невинній динаміці.

Хлопчик летить на станцію зустріти батька. Зі зміною руху часу географія простору стає ширшою: хлопчик, пробігаючи через села Кінецьпіль, Дроздівку, вбігає у місто Первомайськ, на станцію, де сподівається зустріти батька. Часовий режим у цьому епізоді неспокійний, як і неспокійний стан душі хлопчика (таке довготривале очікування! – Л.С., О.Л.).

Восьмилітній Микитка повертається додому пізно ввечері, проситься на ніч «до крайньої, білої в осінніх мальвах хати...», зустрічається з Галею.

Використавши «кінометражний» принцип зображення подій, автор показує особливість зв'язку між подіями і героями та особливість впливу їх на героїв.

Як бачимо, часово-просторові відношення у повісті «Кінь на вечірній зорі» М. Вінграновського пропущені через свідомість героя, залежить від його настрою, почуттів, певних подій. Таким чином, просторово-часова структура твору яскраво характеризує художній світ прозаїка.

«Кінь на вечірній зорі» – це твір, нарація якого зв'язана з ретроспективним характером, з наявністю тих аналепсів, які наратор виводить з метою знайомства з минулим, а також як психологоаналітичний коментар до взаємовідносин персонажів.

На прикладі аналізу художнього нарративу у повісті «Кінь на вечірній зорі» М. Вінграновського ми стали свідками цілком своєрідної, високомайстерної структури побудови дискусії:

а) письменник тяжіє до суб'єктивності, множинності точок зору на зображуване, «грає» з часом, використовуючи часові зсуви;

б) «текстова темпоральність» формується на аналептичних зміщеннях

в) індивідуально-оригінальна концепція просторово-часових відносин свідчить про особливість художньої майстерності М.Вінграновського.

Література:

1. Бахтин М. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1981. – 470с .
2. Вінграновський М. Вибрані твори. У 3 т. – Т. 3: Повісті й оповідання. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
3. Женетт Ж. Фигуры: В 2 т. / Ж. Женетт. – М. : Изд-во им. Сабашникових, 1998. – 472с.
4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : Монографія / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
5. Салига Т. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис / Т. Салига. – К. : Радянський письменник, 1989. – 167 с.
6. Ткачук М. П. Типологія гомодієгетичного оповідача в нарративі «Народних оповідань» Марка Вовчка. – Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми: Науковий семінар / За ред. Р. Гром'яка. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – С. 241-259.
7. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003.–312 с.